

בין שני עולמות: זקנים יוצאי הלאיופיה - צרכים, חוזקות ואתגרים

יפית כהן¹   איילת ברג-ורמן¹   חן קלסי רטה²
שירלי רזניצקי¹

¹ מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל

² עמותת מטב סניף רמלה

עריכת לשון: רויטל אביב מתוק
תרגום לאנגלית (תקציר): עמי אשר
עיצוב גרפי: אפרת ספיקר

המחקר הוזמן על ידי המשרד לשוויון חברתי, משרד העלייה והקליטה וג'וינט-אשל ומומן בסיועם

מכון מאירס ג'וינט ברוקדייל
ת"ד 3886 ירושלים 9103702
טלפון: 02-6557400
brook@jdc.org | brookdale.jdc.org.il

ירושלים | כסלו תשפ"ד | נובמבר 2023

רקע

בסוף 2021 חיו בישראל כ-10,650 זקנים יוצאי אתיופיה בני 65+ שהיוו 0.9% מכלל הזקנים בישראל ו-6.5% מכלל האוכלוסייה של יוצאי אתיופיה בארץ, שמנתה בשנה זו כ-160,000 נפש. עוד כ-8,850 יוצאי אתיופיה היו בני 55-64. אף שמרבית הזקנים יוצאי אתיופיה חיים בישראל 30 שנה ויותר, הם עדיין מתקשים להשתלב באוכלוסייה הוותיקה ומתקשים לצרוך שירותי בריאות, רווחה ופנאי הניתנים לכלל הזקנים. כדי להבין את צורכיהם של זקנים יוצאי אתיופיה ולפתח שירותים המותאמים להם פנו נציגי משרד העלייה והקליטה, המשרד לשוויון חברתי וג'וינט-אשל אל מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל בבקשה לערוך מחקר הערכת צרכים של זקנים יוצאי אתיופיה.

מטרות

1. לאפיין את מצבם של זקנים יוצאי אתיופיה במגוון היבטים בחייהם (בריאות ותפקוד, בדידות ומשמעות, דיור ותעסוקה)
2. לאפיין ולמפות שימוש בשירותים ולזהות חסמים לשימוש בשירותים וצרכים לא מסופקים
3. לבחון פתרונות אפשריים לחסמים ולצרכים הלא מסופקים

שיטות

ניתוח כמותי של נתונים מנהליים של משרד הרווחה והביטחון החברתי אשר כלל מיפוי שירותים לזקנים יוצאי אתיופיה, וניתוח איכותני אשר התבסס על שלושה מקורות מידע: (1) עשר קבוצות מיקוד עם אנשי מקצוע (סך הכול 70 משתתפים); (2) אחד עשר ראיונות עומק עם אנשי מקצוע; (3) שתי קבוצות מיקוד עם זקנים יוצאי אתיופיה בני 65+ (סך הכול 35 משתתפים).

ממצאים עיקריים

במחקר זהו שלוש תמות עיקריות ותמה חוצה אשר מתארות את מאפייני הזקנים יוצאי אתיופיה בהקשר של שימוש בשירותים, את צורכיהם הלא מסופקים ואת השתלבותם בחברה בישראל: (1) **הזדקנות במעבר תרבותי: יחסי הגומלין בין זיקנה לעלייה:** תהליך ההזדקנות של יוצאי אתיופיה מלווה בקשיים לצרוך שירותים בשל מחסומי שפה ותרבות ובשל חוסר נגישות של מערכות הבריאות והרווחה; (2) **בין מסורתיות למודרניות:** במעבר מחברה כפרית קולקטיביסטית לחברה עירונית מערבית חל שבר במבנים החברתיים שמאפיינים חברה קולקטיביסטית. המבנים החברתיים שהיו באתיופיה של משפחה/חמולה/קהילה מתערערים בישראל. מאחר שהזהות של זקנים יוצאי אתיופיה נובעת מן המבנים החברתיים, הם חשים חוסר שייכות וחוסר התמצאות בשירותים. כמו כן מצד אחד לקהילה יש חוזקות המתבטאות במסורת של אורח חיים בריא (כגון תזונה בריאה ופעילות גופנית) וידע מסורתי רחב בתחום הבריאות, אך מן הצד האחר הזקנים סובלים מבעיות בריאות שלא היו באתיופיה (כגון סוכרת ויתר לחץ דם) ואינם

נענים לרפואה קונבנציונלית, כולל רתיעה מאבחונים של בעיות בריאות ומחלות ומטיפולים של רפואה מערבית; (3) **בין הכלה ושילוב ובין בידול ונפרדות**: תמה זו מבטאת רצף של גישות לפיתוח שירותים לזקנים יוצאי אתיופיה על רקע הדילמה הבסיסית הקשורה במעבר תרבותי: בין פיתוח שירותים נבדלים המשמרים את המסורת ובין שילוב בשירותים קיימים; (4) תמה חוצה: **בין אמון לאי-אמון במערכת השירותים ובחברה הקולטת**: לאחר חוויות שליליות עם נותני שירותים, התפתחו בקרב חלק מן הזקנים יוצאי אתיופיה תפיסה שלילית כלפי המערכת כולה וקושי לתת אמון. נוסף על כך תפיסות מסורתיות מקשות על הקהילה לתת אמון בגורמים מחוץ לקהילה. מציאות זו מביאה להימנעות מקבלת שירותים ולפיתוח תלות בבני משפחה לקבלת שירותים.

המלצות

הממצאים מעידים על צורך בהנגשה שפתית ותרבותית של שירותי בריאות, רווחה ופנאי. מומלץ להשתמש בפרקטיקות רגישות תרבות כדי ליצור אמון בין הזקנים יוצאי אתיופיה למערכות השירותים, כולל מינוף המאפיינים הייחודיים של הקהילה על ידי הנכחת הנכסים החברתיים והתרבותיים שלה. כמו כן חשוב להכיר בתפקידם של בני המשפחה ולספק להם הדרכה ותמיכה.

רקע

בסוף 2021 חיו בישראל כ-10,650 זקנים יוצאי אתיופיה שהיוו 0.9% מכלל הזקנים בישראל ו-6.5% מכלל האוכלוסייה של יוצאי אתיופיה בארץ, שמנתה בשנה זו כ-160,000 נפש. עוד כ-8,850 יוצאי אתיופיה היו בני 55-64. הפיזור הגאוגרפי של זקנים יוצאי אתיופיה הוא נרחב: הם גרים ב-62 רשויות מקומיות הפזורות ממטולה עד אילת. העיר שבה חיים המספר הגדול ביותר של זקנים יוצאי אתיופיה היא נתניה שבה כ-875 זקנים; ערים אחרות שבהן גרים יותר מ-500 זקנים יוצאי אתיופיה הן אשדוד, אשקלון, באר שבע, חדרה, ראשון לציון ורחובות.

בישראל יש מערכת ענפה של שירותי בריאות, רווחה וכנאי הפועלת למען הזקנים בקהילה, אך אף על פי שמרבית הזקנים יוצאי אתיופיה חיים בישראל 30 שנה ויותר, הם עדיין מתקשים להשתלב בחברה, מתמודדים עם חסמי שפה ותרבות ומתקשים לצרוך שירותים אלו. כאוכלוסיית מהגרים שהגיעה מחברה כפרית-קולקטיביסטית-מסורתית לחברה עירונית-מודרנית-מערבית מתקשים יוצאי אתיופיה להשתלב בצורת חיים השונה מזו שהכירו בארץ מוצאם והחסרה את המבנים החברתיים שאפיינו אותה. קושי זה מועצם כאשר הם מגיעים לגיל זיקנה, הן בשל היותם מהגרים הן בשל גילם אשר מביא איתו תחושת הדרה, אי-נחיצות וחוסר ערך.

במשך השנים פותחו תוכניות רבות לקליטתם של זקנים יוצאי אתיופיה, אך יש קושי לשכנעם לנצל את השירותים הקיימים. בין היתר דווח על קושי לשלב עולים זקנים יוצאי אתיופיה במרכזי יום, גם כאשר ניתנות פעילויות ותזונה מותאמות להם. עוד נמצא כי זקנים יוצאי אתיופיה הזכאים למטפלת על פי חוק סיעוד מסרבים להסתייע במטפלת שאינה מן הקהילה שלהם ("אדם זר"), אך גם מסרבים להסתייע במטפלת מן הקהילה כי היא עשויה להפר את פרטיותם.

אתגרים אלו חידדו למשרד לשוויון חברתי, למשרד העלייה והקליטה ולג'וינט-אשל את הצורך בהבנה מעמיקה של צורכיהם של זקנים יוצאי אתיופיה ושל הדרכים לפיתוח שירותים המותאמים להם. בעקבות זאת פנו נציגי ארגונים אלו למכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל בבקשה לבצע מחקר להערכת צרכים של זקנים יוצאי אתיופיה.

מטרות המחקר

1. לזהות ולאפיין את מצבם של זקנים יוצאי אתיופיה במגוון היבטים בחייהם (בריאות ותפקוד, בדידות ומשמעות, דיור ותעסוקה)
2. לאפיין ולמפות שימוש בשירותים ולזהות חסמים לשימוש בשירותים וצרכים לא מסופקים
3. לבחון פתרונות אפשריים לחסמים ולצרכים הלא מסופקים

שיטות

במחקר שולבו שיטות כמותיות ואיכותניות.

הניתוח הכמותי כלל ניתוח נתונים מנהליים של משרד הרווחה והביטחון החברתי מתוך קובץ נתוני יסוד בנושאים: תנאי דיור, רווחה כולל התייחסות לחשד להתעללות והזנחה, אי-ביטחון תזונתי, מצב כלכלי, שימוש בשירותים, לרבות תוכניות חברתיות ומועדונים עבור קהל היעד, ומיציזי זכויות. נוסף על כך נאספו נתונים ממנהלות מחלקות לשירותים חברתיים (בשש הערים שבהן מרוכזים זקנים יוצאי אתיופיה) בנוגע למסגרות הייחודיות לזקנים יוצאי אתיופיה ולמספר המשתתפים בהן.

הניתוח האיכותני התבסס על שלושה מקורות מידע: (1) עשר קבוצות מיקוד עם אנשי מקצוע שיש להם קשר כלשהו לקהילה האתיופית (סך הכול 70 משתתפים); (2) אחד עשר ראיונות עומק עם אנשי מקצוע; (3) שתי קבוצות מיקוד עם זקנים יוצאי אתיופיה (סך הכול 35 משתתפים).

אוכלוסיית המחקר

אוכלוסיית המחקר כללה שתי קבוצות: (1) אנשי מקצוע ובעלי תפקידים: מגשרות, עובדות סוציאליות, אחיות, מקדמי בריאות, מנהלות מרכזי יום/מועדונים, רכזי תעסוקה, מנהלות תוכניות בקהילה, אנשי מקצוע בעמדות מפתח במשרדי ממשלה ובעמותות וקובעי מדיניות; (2) זקנים יוצאי אתיופיה בני 65+.

ניתוח הנתונים

הניתוח הכמותי כלל סטטיסטיקה תיאורית של התפלגויות בנוגע למיכיו צריכת השירותים בקהילה. קבוצות המיקוד וראיונות העומק נותחו בגישה איכותנית של ניתוח תוכן כדי ללמוד על הצרכים, החסמים והפתרונות האפשריים שיתנו מענה לצרכים של זקנים יוצאי אתיופיה.

ממצאים עיקריים

במחקר זוהו שלוש תמות עיקריות ותמה חוצה אשר מתארות את מאפייני הזקנים יוצאי אתיופיה בהקשר של שימוש בשירותים, את צורכיהם הלא מסופקים ואת השתלבותם בחברה בישראל: (1) הזדקנות במעבר תרבותי: יחסי הגומלין בין זיקנה לעלייה; (2) בין מסורתיות למודרניות; (3) בין הכלה ושילוב ובין בידול ונפרדות; ו-(4) תמה חוצה: בין אמן לאי-אמן במערכת השירותים ובחברה הקולטת.

שתי התמות הראשונות מתארות את הקשיים שזקנים יוצאי אתיופיה מתמודדים איתם ובשתי התמות הנוספות מובאים כיווני פעולה לפתרונות אפשריים.

1. הזדקנות במעבר תרבותי: יחסי הגומלין בין זיקנה לעלייה

זקנים יוצאי אתיופיה מתמודדים עם 'הצטלבות מיקומי שוליים' (intersectionality) הנובעת מהיותם הן עולים אשר עדיין מתמודדים עם מעבר תרבותי הן זקנים המתמודדים עם תהליכי הזדקנות. על פי תאוריית 'הצטלבות מיקומי שוליים' יש לבחון

את מצבי החיים של אנשים לפי מיקומי השוליים שלהם הכוללים: מעמד, מגדר, גזע, שיוך אתני, גיל ועוד. התמודדות כפולה זו משפיעה מאוד על תהליך ההזדקנות ועל תהליכי ההשתלבות בחברה הוותיקה. החסמים העומדים בפני זקנים יוצאי אתיופיה נובעים הן מן המאפיינים הייחודיים של הקהילה הן ממאפייני מערכת השירותים:

- חסמים של אוריינות שפתית ותרבותית ואוריינות דיגיטלית: זקנים יוצאי אתיופיה מתקשים לצרוך שירותי בריאות ורווחה בשל מחסור באוריינות סימבולית של קריאה וכתיבה (הן בעברית הן באמהרית), וקושי באוריינות דיגיטלית הנחוצה לצריכת שירותים אלו (כגון הזמנת תורים וקבלת הפניות). נוסף על כך בגלל קשיי שפה, מתקשים הזקנים לתקשר עם הרופאים והצוות הרפואי, מה שמקשה עוד יותר על אבחון בעיות בריאות ועל קבלת טיפול מתאים.
- חסמים כלכליים המשפיעים על יכולתם של זקנים יוצאי אתיופיה לצרוך טיפולי בריאות ועל אפשרותם לשפר את תנאי הדיור שלהם.
- לבני המשפחה יש תפקיד מרכזי בהנגשה ותיווך של שירותים עבור זקנים יוצאי אתיופיה, אך הדבר יוצר תלות של הזקנים יוצאי אתיופיה בבני המשפחה.
- מחסור במגשרים, בנותני שירותים ובמטפלי חוק סיעוד מבני הקהילה במערכות הבריאות והרווחה עשוי להוביל להימנעות מצריכת שירותי בריאות ורווחה ולהגברת תחושת הבדידות.

2. בין מסורתיות למודרניות

- המעבר מחברה כפרית קולקטיביסטית לחברה עירונית מערבית יוצר שבר במבנים החברתיים המאפיינים חברה כפרית קולקטיביסטית. המבנים החברתיים שרווחו באתיופיה של משפחה/חמולה/קהילה התערערו עם המעבר לישראל. מאחר שהזהות וההוויה של זקנים יוצאי אתיופיה נובעות מן המבנים החברתיים ומאחר שהם אינם מורגלים לצרוך שירותים אוניברסליים הניתנים בישראל אלא שירותים המבוססים על קשרים אישיים/חברתיים הם עלולים לחוש חוסר שייכות וחוסר התמצאות בשירותים בארץ.
- לזקנים יוצאי אתיופיה יש מאפיינים ייחודיים הכוללים ערכים מסורתיים של סולידריות וערבות הדדית, עולם רוחני עשיר ושימור חיי קהילה על ידי טקסים ומפגשים חברתיים התורמים לתחושת השייכות שלהם. זוהי קהילה מכונסת בעצמה אשר יש לה צורך להיות יחד. למציאות זו יש חוזקות וחולשות:

נקודות חוזקה

- קהילתיות חזקה וערבות הדדית המאפשרת קבלה ומתן של תמיכה הדדית בעיתות משבר
- ידע נרחב בנושאי בריאות (למשל דרכי טיפול במחלות) המאפשר ניהול חיי קהילה

נקודות חולשה

- המפגש בין המסורתיות למודרניות יוצר קשיים המתבטאים בהתמודדות עם מחלות ובעיות בריאות שלא היו קיימות באתיופיה
- אי צריכת שירותי בריאות ורווחה בשל חסמים תרבותיים
- ירידה במעמד הזקן והגבר, המביאה לתחושת נחיתות וקשיי השתלבות

3. בין הכלה ושילוב ובין בידול ונפרדות

פיתוח שירותים עבור זקנים יוצאי אתיופיה מחייב דיון ובחירה באסטרטגיה המתאימה על הרצף שבין שילובם בשירותים קיימים ובין הקצאת שירותים ייחודיים להם. שכן, זקנים יוצאי אתיופיה מתלבטים בין הרצון לשמר את הישן והמוכר ולשמור על חיי הקהילה והתרבות ובין הרצון להשתלב בתרבות הקיימת.

4. תמה חוצה: בין אמון לאי-אמון במערכת השירותים ובחברה הקולטת

חוויות של אכזבה מנותני שירות בארץ יצרו בקרב זקנים יוצאי אתיופיה אי-אמון במערכת השירותים. לפיכך, תנאי מפתח לפיתוח שירותים לזקנים יוצאי אתיופיה הוא יצירת אמון בינם ובין מערכת השירותים, מחוץ לקהילה ובתוכה.

המלצות

בתחום הבריאות:

- להנגיש שירותי בריאות שפתית ותרבותית על ידי מגשרים, מתאמי טיפול ו/או מטפלים דוברי אמהרית
- לקיים הסברה לזקנים ובני משפחותיהם בנוגע להזדקנות בריאה, מניעת מחלות ומיצוי זכויות רפואיות על ידי מתנדבים מתוך הקהילה, פרסומים וקמפיינים בתקשורת
- להעלות את המודעות של אנשי המקצוע מן האוכלוסייה הכללית לצרכים הייחודיים של זקנים יוצאי אתיופיה על ידי הכשרות מקצועיות
- לסבסד תרופות וטיפולים יקרים, לרבות טיפולי שיניים
- להרחיב פעילות תומכת ומקדמת בריאות (כמו גינון קהילתי)
- לאפשר יבוא של עובדים זרים דוברי אמהרית

בתחום הרווחה:

- להעלות את המודעות לשירותי רווחה ולמיצוי זכויות בקרב זקנים יוצאי אתיופיה, בני משפחה ואנשי מקצוע
- למנף את המאפיינים הייחודיים של הקהילה באמצעות פיתוח פעילויות רווחה בגישה קהילתית, כגון מעגלי שיח לזקני הקהילה, פעילויות בין-דוריות, יצירת קבוצות וואטסאפ קהילתיות (קוליות) לתמיכה הדדית ויצירת מאגר מתנדבים פנים קהילתי לסיוע בפעולות שונות
- לסבסד תחזוקת בתים ומרכזי יום
- לשלב זקנים יוצאי אתיופיה בקהילה תומכת
- לפתח שירותי רווחה ייעודיים המותאמים תרבותית לאורח החיים המסורתי ואסטרטגיות הולמות צרכים, זאת בייחוד בערים שבהן גרים זקנים יוצאי אתיופיה רבים. לדוגמה, הקמת מוקד מתכלל ברמת הקהילה אשר ינגיש את כל השירותים הרלוונטיים תחת כתובת אחת, ינכיח את הזקנים יוצאי אתיופיה בעיר ויקנה להם תחושת כבוד וערך לתרבותם
- להפעיל אסטרטגיות לשילוב הזקנים בשירותים קיימים בערים שבהן גרים מעט זקנים יוצאי אתיופיה, למשל על ידי מתווך מן העדה אשר יסייע בהנגשה

בתחום החברתי-תרבותי:

- לפתח ולהפעיל שירותים ייעודיים לזקנים יוצאי אתיופיה המבוססים על המסורת האתיופית (כגון עבודות יד), אשר יבליטו את היתרונות התרבותיים והקהילתיים שיש לקהילה – בתוך עצמה, בחברה כולה ובפעילות בין-דורית
- לפעול להפגת הבדידות של זקנים יוצאי אתיופיה באמצעות מטפלי חוק סיעוד/מתנדבים ובני נוער
- להרחיב את ייעודו של המועדון החברתי כמקום התכנסות קהילתי עבור זקנים יוצאי אתיופיה
- לחזק את הקשר הבין-דורי בתוך הקהילה על ידי פעילויות משותפות לטובת חיזוק תחושת השייכות לקהילה

המלצות רוחביות:

- כדי לבחון ולקדם את הטמעת הפתרונות המוצעים עם משרדי הממשלה השונים לאורך זמן, רצוי להגדיר מתכלל בין-משרדי
- להכיר בחשיבותם של בני המשפחה ולסייע להם במתן תמיכה, בהעברת מידע (למשל על מצבי בריאות, דרכי טיפול ושמירה על רצף טיפולי), בקבוצות תמיכה וכד'
- לפעול במודע ליצירת אמון בשתי רמות: בין הזקנים למערכות השירותים השונות, ובין הזקנים לאנשי מקצוע מתוך הקהילה. לצורך יצירת אמון יש להשתמש בפרקטיקות רגישות תרבות
- להכשיר אנשי מקצוע וקהילה לעבודה רגישת תרבות עם זקנים יוצאי אתיופיה

דברי תודה

ברצוננו להודות לכל אנשי המקצוע אשר התגייסו לפנייתנו בחפץ לב, הקדישו מזמנם לטובת השתתפות בקבוצות המיקוד ובראינות העומק וחלקו איתנו מניסיונם העשיר.

תודה למנהלי ולמנהלות המועדונים והגינות הקהילתיות על נכונותם לפתוח את שעריהם בפנינו ועל שאפשרו לנו לבקר ולהתרשם ממגוון השירותים ומן האווירה המיוחדת השוררת במעונם, כמו גם להיפגש עם המשתתפים וליצור איתם קשר בלתי אמצעי. תודה למינהל אזרחים ותיקים במשרד הרווחה והביטחון החברתי על עיבוד נתוני 'מסר' של שימוש בשירותים חברתיים של זקנים יוצאי אתיופיה.

תודה למינהל לאזרחים ותיקים על הספקת הנתונים הכמותיים למחקר.

אנו מודות לד"ר שקד לובוצקי-גטה אשר סייעה רבות בשלבים הראשונים של המחקר וכן לאחר מכן.

תודה מיוחדת מקרב לב לזקנים יוצאי אתיופיה אשר הסכימו לחלוק איתנו מחוויותיהם ומרחשי ליבם, אנו מאחלות לכם שנות בריאות באיכות חיים טובה.

תוכן עניינים

1	1. רקע
1	1.1 שלבים פסיכולוגיים בהגירה של עולי אתיופיה לישראל
2	1.2 זקנים יוצאי אתיופיה בישראל: היבטים חברתיים, משפחתיים ותעסוקתיים
3	1.3 שירותי בריאות ורווחה עבור עולים יוצאי אתיופיה
6	2. מטרת המחקר
7	3. שיטת המחקר
7	3.1 מערך המחקר
8	3.2 ניתוח הנתונים
9	3.3 אתיקה במחקר
10	4. ממצאים
10	4.1 מיפוי השימוש בשירותים לזקנים יוצאי אתיופיה
12	4.2 חוזקות ואתגרים בהשתלבותם של זקנים יוצאי אתיופיה במערכת השירותים
27	5. מגבלות המחקר
28	6. סיכום, דיון והמלצות
28	6.1 סיכום ודיון
30	6.2 המלצות
32	עוד פרסומים של המכון בנושא
33	מקורות

רשימת לוחות ותרשימים

11	לוח 1: התפלגות הנזקקויות המוגדרות לזקנים הרשומים במחלקות לשירותים חברתיים בשש ערים, לפי מגדר
12	לוח 2: מסגרות לזקנים יוצאי אתיופיה בשש ערים והמבקרים בהן
29	תרשים 1: הזיקות בין ארבע התמות